

Teknoloji ve Hukuk

Prof. Dr. İ. Sahir Çörtoglu
TTGV Genel Sekreteri
Scortoglu@ttgv.org.tr

Özet:

Tarihte en eski hukuk dalı, Roma hukukundan başlamak üzere, 'Jus Civile' yani Medeni hukuktur. Hukuk, en son dallardan biri olan çevre hukukuna gelene kadar belirli evrelerden geçmiştir. Bugünkü normlarda medeni hukukun temeli ise tarım toplumunda atılmış, tarıma özgü teknolojik yapı, ekonomik yapı ve buna bağlı sosyal ve siyasi yapılar o toplumun hukuk sistemine yansımıştır. Teknolojinin değişimi ve gelişiminin hukuka iki yönde gelişme sağladığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, kavramlar ve kavramların içeriğinde gözlenen gelişmeler, ikincisi ise teknolojik değişime bağlı olarak ortaya çıkan yeni hukuk disiplinleridir. Günümüz bilgi toplumunda da hukuk, gelişmelerin ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin belirleyici faktörlerinden biridir.

1-Giriş:

Teknolojideki değişim ve gelişmelere bağlı olarak hukuksal kavramlarda da değişimler gözlenmiş, bunun yanında yeni hukuk disiplinleri ortaya çıkmıştır. İlişki ağına bakıldığında, hukuku bir üstyapı kurumu, teknoloji, ekonomi ve diğer unsurları da altyapılar olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Kuşkusuz, ekonomik süreçler hukuku doğrudan etkilemektedir.

Teknoloji ve hukuk ilişkisinde bugünü ve geleceği yorumlamak için bu ilişkilerin tarihine bakmak yararlı olacaktır. Bu bakımdan, iktisatçılar için söylenen; 'iktisatçılar yaşlandıkça iktisat tarihçisi, iktisat tarihçileri de yaşlandıkça gelecek bilimcisi olurlar' deyimini hukukçular için de geçerlidir. Bu varsayım çerçevesinde tarihsel süreç incelendiğinde, tarım toplumunun ekonomik unsuru olan toprağın, hukuki yapı ve kavramlarda da toprak mülkiyeti ve bununla ilişkili sözleşme kavramı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlarla ilişkili olarak da sorumluluk kavramı ve aile kavramı anlam kazanmıştır. Bu dönemdeki toprak mülkiyetinde sınırsız bir mülkiyet anlayışı ve feodalite söz konusudur. Buradan hareketle, klasik mülkiyet anlayışında, kişiye bir eşya üzerinde her türlü yetkiyi tanıyan bir hak anlaşılmaktadır. Belirli sözleşme tipleri ortaya çıkmıştır. Tarım toplumuna özgü bu sözleşmelerde 'ahde vefa' yani verilen söze güvenme olgusunun hakim olduğu görülmektedir. Bu dönemde tarım toplumuna özgü geniş aile yapıları karşımıza çıkmaktadır.

Sanayi toplumuna gelindiği zaman, bu süreci iki evrede ele almak yararlı olacaktır. İlk evre tam liberalist dönem olarak adlandırılabilir ve bu döneme damgasını vuran unsurlar olarak James Watt'ın buharlı makinesi ile buna da bağlı olarak Adam Smith'in ulusların zenginliği ve kapitalizm kavramlarını sayabiliriz.

2- Sanayi Devrimi ve Mülkiyet Hakları

Sanayi toplumuna özgü gelişmeler sonucu 1789 Fransız ihtilali ile beliren ve birinci kuşak haklar olarak adlandırılan temel hak ve özgürlüklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sanayi Devrimi'nin dayandığı teknolojideki değişim iktisadi yapıyı da derinden etkilemiş ve yepyeni bir iktisadi yapılanma ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak sosyal ve siyasi yapılarda da köklü değişiklikler olmuştur.

Sosyal yapıda kentler yaygınlaşmış ve gümrük sistemi ortaya çıkmıştır. Tarım toplumunda sınırlar askerlerce korunurken sanayi toplumunun sınırları gümrük duvarlarınca korunmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak ulusal ekonomi ve ulusal sanayi giderek güçlenmiş ve hızla ulus devletler oluşmaya başlamıştır.

Bu yapı içindeki hukuki ilişkilere bakılınca, kavramlarda da değişiklikler olduğu gözlenir. İnsan hakları beyanname ile herkese mülkiyet hakkı tanındığı için hak sahipliğinde gelişme ve genişleme olmuştur. Öte yandan sözleşme serbestisi, irade özgürlüğü serbestisi ile birleşerek çok geniş boyutlara ulaşmıştır. Demiryollarının yaygınlaştırdığı ve gelişmeleri hızlandırdığı 'teknoloji' ile, kusura dayanan sorumluluklar yanında kusur olmaksızın da sorumluluk kavramı gelişmeye başlamış, büyük aile de yerini daha küçük çekirdek ailelere bırakmıştır.

Sosyal devletle ilişkilendirilebilecek Sanayi Devrimi'nin ikinci evresinde, müdahaleci devlet öne çıkmaya başlamıştır. 'Laissez faire, laissez passer' ilkesinin yerine, artık devletin bazı faaliyet ve ilişkilerde artan müdahalesi görülmektedir. Bu müdahale ekonomik alan yanında, sosyal ve siyasi ilişkilerde de değişikliklere yol açmış ve temel haklara ilave olarak ikinci kuşak haklar denilen yeni sosyal ve ekonomik haklar da ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerde vahşi kapitalizme alternatif olarak ortaya çıkan sosyalizme kayışı engellemek için sosyal devlet anlayışı ile bazı sosyal ve ekonomik hakların verilmesi etkili olmuştur.

Bu yapı ve siyasi ve sosyal durum, hukuki kavramlarda da büyük değişikliklere yol açmıştır. En önemli değişiklik de mülkiyet kavramında olmuştur. Mülkiyet hakkı, hak sahibine taşınır ya da taşınmaz bir mal üzerinde her türlü yetkiyi veren bir hak olmaktan çıkarak, toplum yararı ilkesinin de gözetilmesini içeren bir hal almıştır.

Sözleşme hukukunda, 'pacta sunt servanda' yani söze bağlılık ilkesi de giderek yerini 'clausula rebus sic stantibus' yani gerekli hallerde hakimın sözleşmelere müdahale edebildiği bir yapıya bırakacaktır. Bunların yanında, kiracı, tüketici vb. durumlarda devletin de müdahalelerini içeren sözleşme hukukundaki gelişmeler rekabet hukukunu ortaya çıkarmıştır. Bu arada işçiyi korumak amaçlı iş hukuku gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, fikri mülkiyet hakları meselesinin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de fikri mülkiyet alanındaki gelişmelerde pek de geri kalınmadan 1879 Tanzimat dönemiyle 'İhtira Berati' kanunu kabul edilmiştir.

Özellikle patentlerin giderek çoğalması ile fikri haklar fikri mülkiyet denilen bu mülkiyet alanının önemini giderek artırmıştır. Bu konuda Avrupa'da iki farklı uygulamanın geliştiği görülmektedir. Bunlardan birincisinde hem ürün üzerindeki aynı haklar ve hem de fikri haklar (fikir ve sanat eserleri ile ilgili telif hakları vb.) tek bir mülkiyet kavramı altında ele alınmaktadır. Diğerinde ise eşya üzerindeki mülkiyet ile fikri haklar ayrılmış durumdadır.

Kavramsal olarak, mülkiyet hakkının eskiden gelen bu hakka sahip kişinin bütün yetkilere haiz durumu, fikri mülkiyetin gelişmesi ile değişmeye başlamıştır. Örneğin, ressamın yaptığı tablo üzerinde fikri hakkı vardır ama tablonun eşya olarak devredilmesi ile farklı bir durum ortaya çıkar. Bu nedenle aynı haklar ile fikri hakların ayrılması eğilimi ağırlık kazanmıştır. Geline nokta mülkiyetin bütün unsurlarıyla fikri mülkiyet için de geçerli olması durumu mevcuttur.

3- Enformasyon Toplumu ve Mülkiyet Haklarına Etkisi

Sanayi toplumundan sonra ortaya çıkan enformasyon toplumunda yapı yeni yeni şekillenmeye başlamaktadır. Enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerinin ve bilgi ekonomisinin etkisiyle şekillenen bu yeni dönemde sosyal ve siyasi yapının nasıl bir değişim göstereceğine fütüristik bir yaklaşımla bakıldığında, bilişim teknolojilerindeki çok hızlı değişimle temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasinin yaygınlaşacağı söylenebilir. Enformasyon toplumu ardından genetik alanındaki gelişmelerin toplumsal yapıları da değiştireceği gözlenmektedir. Bilgiye dayalı teknolojilerdeki başdöndürücü gelişmeler, yeni hukuk dallarını da gündeme getirecektir. Bu gelişmelere bağlı olarak 'Bilişim Hukuku', 'Genetik Hukuku' gibi yeni hukuk dalları gittikçe güç kazanacaktır.

Günümüzde, bilgi toplumunun hızlandırdığı küreselleşmenin etkisiyle ve zorlamalarıyla sosyal güvenlik ve iş hukukunda ve buna bağlı olarak da rekabet politikaları ve hukukunda önemli gelişmeler beklenmektedir. Dış dünyadan kendileri ile haksız rekabete girilmesini önleyecek bu alanlardaki uygulamalar için uluslararası kural, anlaşma vb. şekillerde zorlamaların geldiği görülmektedir.

Benzer şekilde gene rekabetle ilişkili olarak çevre düzenleme ve politikalarında da kural ve hukuksal düzenlemeler giderek artan şekilde önem kazanmaya başlamıştır. Burada da madalyonun iki yüzü vardır. Bir yönüyle çevreye karşı küresel bir duyarlılık gibi olumlu ve gerekli vizyonlar önümüze çıkarılırken, diğer taraftan çevreye ilişkin kural ve hukuksal sistemle tarife dışı engeller oluşturmak mümkündür. Diğer bir deyişle sanayi toplumundaki gümrük duvarlarının korumacılık işlevi ile, bilgi toplumunda akreditasyon, sertifikasyon, direktifler, kurallar vb. farklı şekillerde karşı karşıya kalınabilecektir.

Özellikle Türkiye sanayi yapısının bu konuda karşılaşılabilecek zorluk ve engeller açısından değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması zorunludur.

Bilgi toplumunda fikri ve sınai mülkiyet haklarına bakıldığında şöyle bir gelişme olacağı düşünülmektedir:

Mevcut durumda telif hakları ile patent hakları farklı statüdedir. Patent haklarına verilen koruma, münhasır bir korumadır ve tescili gerekir. Tescilden sonra hak doğar ve kuvvetli bir koruma sözkonusudur.

Bilginin üzerinde ise telif hakkı sözkonusudur ve bilgi tescil edilemez. Tescile tabi olmadığı için de üzerindeki koruma patentlerdeki kadar kuvvetli değildir. Bilgi toplumunda bilgi üzerinde de şu anda sözkonusu olmayan, patente benzer bir koruma sözkonusu olacaktır. Rekabet esas olduğu için rekabete konu olan her unsur- ki günümüzde bu ağırlıkla bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır- kuvvetli bir koruma şemsiyesi altına alınacaktır. Kuşkusuz bunun esasları da diğer tüm konularda olduğu gibi bu konuda güçlü ülkelerden ve kendi rekabet avantajlarını koruyacak şekilde gelecektir.

Bilgi toplumundaki hızlı teknolojik gelişmeler karşısında hukukun durumu incelendiğinde; teknolojinin gelişim hızına paralel hukuksal değişimler yapabilen ülkelerin büyük avantajlar sağlayacağını söylemek doğru olacaktır.

Tarım toplumunun gelişimi binlerce yıl sürmüş ve bu dönemdeki teknolojik gelişme oldukça yavaş seyretmiştir. Bu yavaş gelişime uygun ekonomik ve sosyal gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında insan aklının ilişkileri düzenlemesi rasyonalizm yoluyla kolay olmuştur. Buna bağlı hukuki teoriler de yapılabilmektedir.

Ancak, teknolojik gelişme hızlandıkça ve iktisadi gelişim buna bağlı olarak arttıkça, mevcut hukuk sisteminin bunların üzerinde yeterince şemsiye görevi görmesi giderek zorlaşmaya başlamıştır.

4- Sonuç ve Öneriler

Yukarıda bahsedilen teknolojiye hızlı gelişme ve karmaşıklaşma karşısında hukukun durumuna bakılırsa, dünyada farklı iki sistem olduğu görülecektir. Birinci sistem, dünya hukuk sisteminin gelişiminde çok etkili olmuş olan Kıta Avrupa'sı sistemidir. Bu sistem genel olarak tımdengelim yoluyla hukuku düzenlemeye çalışır. Çok uzun geçmişten gelen yapısının değişimindeki zorluklarla da teknolojik gelişmelerin arkasında kalmakta ve bunun sıkıntıları da başta ekonomik kazanımlar olmak üzere pek çok alanda yaşanmaktadır.

İkinci sistem ise, Anglosakson Hukuku diye adlandırılan ve özellikle İngiltere ve ABD'de geçerli olan sistemdir. Tümevarım yoluyla gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler oldukça esnek ve teknolojinin hızına ve karmaşıklığına uygun düzenlemelerin hızla yapılabilmesine olanak sağlayan özellikler gösterir. Bu hukuk sistemi ABD'nin ekonomik ve teknolojik gelişmesinde kolaylaştırıcı ve önayıcı özellikleriyle büyük pay sahibidir.

Ülkemize gelince, mevcut hukuk sistemimizin araştırma, teknoloji geliştirme ve inovasyon odaklı günümüz bilgi toplumunda gerekli altyapıları kurmayı ve ilgili tarafları harekete geçirmeyi özendirmediğini söylemek mümkün değildir.

Teknoloji Bölgeleri kanunu, Ar-Ge kanunu gibi münferit kanunlarla bu konuda eksiklikler giderilmeye çalışılsa da, genel hukuk sisteminin bütünsel olarak bu konularda yarattığı eksiklik ve problemler topyekün bir politika oluşturmaya ve gelişme sağlamaya olanak vermemektedir.

Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (USİMP) Üniversite Sanayi İşbirliği Ulusal Kongresi – 2008
26 – 27 Haziran 2008, Adana